

HALLUCINATIEN EN VERWANTE VERSCHIJSSELEN ;

DOOR

P. HARTING.

Mit dem Irrthum sollte man nicht streiten:
ihn anzudeuten möge hinreichen.

GOETHE.

Herhaaldelijk zijn aan mij of aan de redactie brieven gericht, waarin de wensch is uitgedrukt, dat wij in dit tijdschrift mochten mededeelen: hoe wij dachten over het zoogenaamd spiritisme, en waarin tevens het verlangen werd te kennen gegeven, dat natuurkundigen zich met een gezet onderzoek daarvan zouden bezig houden, opdat men eenmaal met zekerheid weten zoude wat men te denken heeft van de zonderlinge verhalen die daaromtrent in omloop zijn.

Deze brieven zijn tot dusver persoonlijk door ons kortelijk beantwoord, met de opmerking dat het onderwerp, waaromtrent de schrijvers inlichting verlangden, buiten het kader ligt van een tijdschrift, hetwelk zich alleen tot taak heeft gesteld werkelijke natuurkennis onder zijne lezers te verbreiden.

Werkelijke natuurkennis nu is objectieve natuurkennis, d. i. kennis aangaande die natuurverschijnselen, welke door allen, die gelegenheid hebben om deze gadeslaan en in het bezit zijn van gezonde zintuigen en hersenen, op gelijke wijze worden waargenomen, verschijnselen derhalve, omtrent welker werkelijk bestaan geen de minste twijfel kan worden geopperd, of, indien deze nog mocht overblijven, door herhaalde en juiste waarneming kan worden opgeheven.

Het spiritisme daarentegen beweegt zich grootendeels op het gebied

der subjectieve gewaarwordingen, die zich aan de controle van een onderzoek in natuurkundigen zin geheel onttrekken. Het vordert in de eerste plaats geloof. Zonder geloof aan eene geestenwereld, waarmede hij zich op geheimzinnige wijze in betrekking voelt en onder wier invloed hij denkt, spreekt en handelt, zoude een persoon, die zich als medium, d. i. als een middenpersoon tusschen die geestenwereld en de stoffelijke wereld, beschouwt, niet kunnen bestaan, en zonder geloof alweder zouden anderen datgene wat hun door het medium wordt medegedeeld, niet voor waarheid houden. De gronden nu, waarop dit geloof steunt, kunnen aan degenen die het in zich ontwaren niet alleen volkomen toereikend schijnen, maar de zoodanigen kunnen zelfs elk voor zich eene krachtiger overtuiging der waarheid van dit geloof hebben, dan het eigenlijke weten ooit geeft. Geloof toch is een deel van ons eigen ik, terwijl het weten het gemeenschappelijk eigendom is van allen die langs eenen vaak langen weg eene gelijke mate van kennis hebben vergaard. Geloof maakt ons hartstochtelijk, het weten laat ons koel.

Men kan den geloovigen spiritist evenmin door redeneering overtuigen, dat zijn geloof aan mededeelingen uit de geestenwereld op eene dwaling berust, als men den man, die over kiespijn klaagt, bewijzen kan dat hij geen pijn heeft, maar het zich slechts verbeeldt. Beiden beroepen zich op hetgeen zij persoonlijk gewaar worden en gevoelen, en zij zijn volkomen in hun recht, wanneer zij dit doen. Eene wederlegging stuit altijd op het onoverkomelijke: "ik gevoel alleen wat in mijn binnenste, mijn eigen ik, omgaat."

Het spiritisme onttrekt zich derhalve geheel aan de toepassing der strenge methode van onderzoek, die de natuurkundige aanwendt om zoo na mogelijk tot de kennis der waarheid doortredingen. Het zoude dan ook eene vergeefsche poging zijn, het door het doen van waarnemingen of proefnemingen aan zulk een onderzoek te onderwerpen. Wat mij zelve aangaat, ik heb nooit eene samenkomst van spiritisten bijgewoond en zal dit ook nooit doen, om redenen die straks nader zullen blijken. Daar ik de zaak dus niet uit ervaring ken noch ook verlang te kennen, zoo zal ik voortgaan mij te onthouden van haar nader te bespreken. Toch acht ik het goed hier eenige verschijnselen uit het geestesleven des menschen in herinnering te brengen, die, wel is waar, even als het spiritisme, tot de zoogenaamde nachtzijde der menschelijke natuur behooren, maar waarop wij toch een genoegzaam

schemerlicht kunnen laten vallen om waarheid van dwaling te onderscheiden. Om dit met hoop op eenig goed gevolg te doen, zullen wij, gelijk de natuuronderzoekers zulks gewoon zijn, langs den weg der inductie, van het goed bekende trachten opteklimmen tot het minder bekende, in dier voege, dat het eerste tot verklaring van het volgende strekt. Wij zullen derhalve telkens aanvangen met de beschouwing der meest gewone en eenvoudigste verschijnselen, welke niemand meer bevreemden, omdat zij zich van onze eerste jeugd af schier dagelijks aan ons vertoond hebben, om vervolgens daarin den sleutel te vinden tot andere verschijnselen, die ten deele slechts daarom ons raadselachtiger en geheimzinniger toeschijnen, omdat zij zeldzamer en soms ook zamengestelder zijn.

Alvorens echter daartoe over te gaan, zal het noodig zijn iets te zeggen aangaande de wijze waarop de voorstelling van de verschijnselen, die buiten ons en in ons plaats grijpen, tot stand komt, d. i. hoe wij ons van die verschijnselen bewust worden. Het bewustzijn zelf is volkomen onverklaarbaar en zal dit wel altijd blijven, maar de weg langs welken de indrukken tot het in onze hersenen zetelend bewustzijn geraken, laat zich met volkomen zekerheid aanwijzen. Het is die langs de zenuwdraden, welke uit en naar de hersenen, hun gemeenschappelijk middelpunt, gaande, zich, als even zoovele telegraafdraden, door het geheele lichaam verbreiden. Eenigen gaan naar de spieren en brengen daar het van de hersenen uitgaand wilsbevel tot samentrekking, d. i. tot beweging, over. Anderen daarentegen gaan uit van de nabij de oppervlakte des lichaams gelegen deelen, namelijk de huid en de zintuigen, en brengen de aldaar ontvangen indrukken over naar de hersenen, waar die indrukken gewaarwordingen verwekken, die, wanneer zij eenen zekeren trap van helderheid bereiken, tot voorstellingen worden. Ook dan wanneer de aanleidende oorzaak van deze laatste opgehouden heeft te bestaan, laten zij toch nog eenen op of juister in de hersenen gemaakten indruk achter, die later weder kan te voorschijn treden of opzettelijk te voorschijn geroepen worden, en dan nogmaals de voorstelling van het vroeger waargenomene geeft. Dit is het wat wij het geheugen of de terugroepende verbeelding noemen. Eindelijk is er nog eene derde klasse van zenuwen, gewoonlijk met den bijzonderen naam van het sympathische zenuwstelsel onderscheiden, die niet zoo rechtstreeks als de beide vorigen met de hersenen in verband staan, maar door tusschenkomst van kleinere middelpunten (zenuwknoopen), als het ware zoovele

stations, die den zenuwstroom kunnen doorlaten of ophouden, al naar gelang van bijkomende omstandigheden, zoodat deze dan eens de hersenen wel, dan weder niet bereikt. Deze zenuwen zijn het die zich in de inwendige organen, in het hart, het bloedvaatstelsel, het spijsverteringskanaal enzv. verbreiden, deelen die in eene onophoudelijke beweging zijn en derhalve voortdurend indrukken ontvangen, maar welke in den volkomen gezonden staat des lichaams niet tot den zetel van het bewustzijn worden voortgeleid, dan hoogstens als onbestemde gewaarwordingen, als b. v. die van honger, waardoor wel begeerten worden opgewekt, maar geen voorstellingen die beantwoorden aan den gemaakten indruk. Toch is het juist dit gedeelte van ons zenuwstelsel, hetwelk door het verband, waarin het, — zij het dan ook meer middellijk, — met de hersenen staat, de belangrijkste rol speelt bij vele der verschijnselen, waarop wij beneden nader de aandacht zullen vestigen.

Men zoude het menschelijk organisme kunnen vergelijken bij eene federatieve republiek met een zeer groot getal van gemeenten, die elk haar eigen bestuur en telegraafkantoor hebben, terwijl het centraalbestuur en hoofdtelegraafkantoor rechtstreeks alleen met de grenzen in verband staat en vandaar de berichten ontvangt omtrent hetgeen er in het buitenland voorvalt, om vervolgens bevelen uittezingen naar de verschillende troepen-afdeelingen, die nabij de grenzen geposteed zijn. Onder gewone omstandigheden staan de gemeente-telegraafkantoren in geen of slechts in een zeer gering verband met het hoofdtelegraafkantoor, en het centraalbestuur ontvangt daarom geene of slechts duistere en verwarde berichten uit de gemeenten en bemoeit zich weinig met de gemeente-zaken. Het heeft trouwens ook te veel te doen met de buitenlandsche aangelegenheden, om daaraan veel aandacht te kunnen wijden. Ontstaat er echter in eene der kleine gemeenten een oproer, dan wordt daarvan plichtmatig kennis gegeven aan het hoofdbestuur, ofschoon meestal in zeer onduidelijke termen, want de gemeente-telegrafisten doen in bedrevenheid ver onder voor de grenstelegrafisten, en de berichten kunnen bovendien alleen langs eenen omweg worden gezonden, waarop zij nog verscheidene telegraafkantoren te passeeren hebben. In zulk een geval laat zich het centraalbestuur dan ook wel met de gemeente-aangelegenheden in en oefent invloed daarop uit, doch steeds binnen vaste, door de wet aangewezen grenzen. Wederkeerig oefenen de gemeenten echter ook invloed uit op het

centraalbestuur; zij doen dit vooral wanneer het in het buitenland zoo rustig is, dat de grensposten kunnen worden ingetrokken en het geheele ministerie van buitenlandsche zaken zoo weinig om handen heeft, dat de ambtenaren niet weten wat met hun tijd te doen. Nu komen van alle zijden berichten uit het binnenland opdagen, als naar gewoonte meestal onleesbaar; maar de ambtenaren moeten er toch iets van maken om hun chef te voldoen. Zij knippen daarom de woorden uit, werpen die van alle berichten door elkander, en zoeken nu uit dat bonte mengelmoes weder dragelijke volzinnen samen te stellen en deze tot een min of meer duidelijk verhaal aaneen te schakelen, dat dan aan den president der republiek als waar wordt aangeboden. Daar dit verhaal echter is opgemaakt door ambtenaren van het ministerie van buitenlandsche zaken, zoo hebben deze de zaken zoo voorgesteld alsof zij werkelijk buitenslands gebeurd zijn, en de president zelf gelooft dit ook, tot op het oogenblik dat hij van zijne trouwe grenswachters juistere tijdingen ontvangt en nu bemerkt dat het geheele verhaal niets dan een samenweefsel van leugens is.

Wij zouden deze vergelijking nog verder kunnen voortzetten, maar het gezegde moge voldoende zijn voor ons oogmerk, namelijk om, alvorens verder te gaan, aan den niet-physiologischen lezer eene eenigzins aanschouwelijke voorstelling te geven van de rol, die het zenuwstelsel in het menschelijk organisme vervult.

Door tusschenkomst van dit zenuwstelsel staat derhalve ons ik, onze psyche, onze ziel of hoe men ook het onbekende iets wil noemen dat ons, tot zelfbewuste wezens maakt, met de buitenwereld in verband. Indien het mogelijk ware al de zenuwdraden, die van en naar de hersenen gaan, door te knippen, zonder andere deelen te kwetsen, dan zoude daarmede nog het bewustzijn niet noodzakelijk vernietigd zijn, maar alle zintuigelijke waarneming, alle willekeurige spierbeweging zouden hebben opgehouden; alleen die organen, welke hunne zenuwdraden van het sympathische stelsel ontvangen, zouden nog een tijdlang voortgaan zich onder den invloed der van de zenuwknoopen uitgaande werking te bewegen, maar zonder dat de hersenen daarvan eenigen indruk ontvangen.

“ Dat al onze kennis aangaande de wereld buiten ons op ervaring berust en dat wij die ervaring alleen door de zintuigen kunnen verkrijgen, zal ter nauwernood behoeven betoogd te worden. Wel brengt

elk menschenkind eenen zekeren eigendommelijken aanleg mede ter wereld, maar kennis van, d. i. bekendheid met de verschijnselen, die buiten den zetel des bewustzijns plaats grijpen, kan alleen door tuschenkomst der zintuigen verkregen worden.

Waren nu die zintuigen bij alle menschen volmaakt gelijk, dan zouden ook de daardoor ontvangen indrukken, die door dezelfde verschijnselen worden teweeggebracht, volmaakt gelijk zijn. Dit intusschen is, gelijk de ondervinding leert, het geval niet. Wij weten b. v. dat sommige personen, ofschoon een scherp gehoor hebbende voor geluid in het algemeen, toch missen wat men een musikaal gehoor noemt, en dat dit laatste nog in velerlei graden voorkomt. Ook het onderscheidingsvermogen voor kleuren bestaat in allerlei trappen, ja van tijd tot tijd komen gevallen voor van volslagen kleurblindheid, d. i. van volstrekt onvermogen om andere tinten dan wit, zwart en grijs in al zijne gradatiën waar te nemen, of, juister gezegd, alle kleuren nemen deze tinten aan. De buitenwereld vertoont zich aan zulke personen, — die men gewoonlijk daltonisten noemt, omdat de engelsche natuurkundige DALTON aan dit gebrek leed, — als eene teekening in oostindische inkt. Toch kan, in weerwil van dit gemis van het onderscheidingsvermogen voor kleuren, het gezicht overigens volmaakt gezond en scherp zijn.

Deze voorbeelden leeren ons reeds dadelijk eene klip kennen, waarop wij, bij het beoordeelen van hetgeen anderen ons mededeelen aangaande zekere door hen waargenomen verschijnselen, gevaar loopen te verzeilen, de klip namelijk dat wij onze eigene gewaarwordingen als onbedriegelijken maatstaf beschouwen, waarmede wij ons gerechtigd achten ook die van anderen te meten. Wij doen ten opzichte der zintuigelijke gewaarwordingen van anderen hetzelfde wat wij in de zedelijke wereld ook vaak te lichtvaardig doen: wij beoordeelen anderen naar ons zelve.

“Ik, die toch goede oogen heb, want ik zie de voorwerpen even goed als iemand, zowel op grooten afstand als van nabij, zie volstrekt geen verschil in tint tusschen die bloem welke gij rood en dat blad hetwelk gij groen zegt te zijn; ik moet dus aannemen dat gij u bedriegt.” Zoo spreekt de daltonist, die — en dat is zelfs bij volwassenen voorgekomen — nog geheel onbewust is dat hij een vermogen tot onderscheiding van gezichtsindrukken mist, hetwelk anderen wel bezitten. En op zijn standpunt, van zijne eigene ervaring uitgaande, heeft hij volkomen recht om zoo te spreken.

Gesteld nu, dat de verhouding eene omgekeerde ware, dat nagenoeg alle menschen daltonisten waren, maar dat eenige weinigen de kleuren vermochten te onderscheiden, zouden deze niet voor visionarissen worden gehouden?

Dit leidt als van zelve tot de vraag: zoude het niet mogelijk zijn dat sommige menschen bij uitzondering in het bezit zijn van een zintuigelijk waarnemingsvermogen dat de menschen over het algemeen niet bezitten? Zouden de zoodanigen dan geen kennis kunnen verkrijgen van verschijnselen buiten hen, welke andere menschen niet vermogen waar te nemen?

Men beseft dadelijk het gewicht dezer vraag. Van hare beantwoording hangt het af of wij ons al dan niet gerechtigd mogen achten dadelijk, zonder eenig voorbehoud, den staf te breken over elk verhaal aangaande waargenomen verschijnselen, die voor het groote meerendeel der menschen onwaarneembaar zijn.

Zoo algemeen gesteld als boven, moet die vraag voorzeker toestemmend beantwoord worden. Aan de mogelijkheid van zintuigelijke gewaarwordingen, die slechts door eenige weinigen kunnen ondervonden worden, omdat hunne zintuigen werkelijk iets verschillen van die van de overige menschen, kan bezwaarlijk getwijfeld worden. Dat blindgeborenen, door langdurige oefening, kleur en teekening op den tast leeren onderscheiden, schijnt niet betwijfeld te kunnen worden. Zelfs zoude men het geenszins als eene op zich zelf geheel onmogelijke zaak kunnen beschouwen, dat sommige menschen vatbaar zijn voor nog andere gewaarwordingen dan die wij zien, hooren, rieken, smaken en voelen noemen. Een blindgeborene kan zich uit den aard der zaak geene de minste voorstelling maken van eene gezichtsgewaarwording, evenmin als een doofgeborene van een geluid. LAURA BRIDGMAN, die van hare geboorte af zoowel blind als doof was, herleidde alle ontvangen indrukken tot tastgwaarwordingen. Zoo zoude het derhalve zeer wel kunnen zijn dat er middelen en wijzen van waarneming bestaan, waarvoor de taal zelfs geen woorden heeft, omdat zij aan het zeer groote meerendeel der menschen volkomen onbekend zijn, en tot welker aanduiding men zich derhalve behelpt met de woorden "zien" of "voelen", ofschoon de waarneming in aard verschilt van hetgeen men gewoonlijk onder zien of voelen verstaat. Dat inderdaad sommige dieren in het bezit zijn van het vermogen om zintuigelijke gewaarwordingen te ontvangen, waartoe wij menschen de middelen missen, mag zelfs als nagenoeg

zeker worden gesteld. Er komen althans bij velen hunner organen voor, die, uithoofde hunner plaatsing en maaksel, voor niet anders dan zintuigen kunnen gehouden worden, maar zoozeer verschillen van die welke wij bezitten, dat de daardoor ontvangen gewaarwordingen ook geheel andere, ons onbekende moeten zijn.

Uit een en ander blijkt dus dat wij volstrekt geen recht hebben om hetgeen een ander ons zegt waar te nemen, kortweg voor onmogelijk of ongerijmd te verklaren, enkel en alleen omdat noch wij noch anderen er iets van ontwaren. Toen voor eenige jaren v. REICHENBACH beweerde, dat van kristallen, magneten en andere voorwerpen een licht uitstraalt, dat wel is waar niet voor hem zelven maar voor sommige vrouwen, na eenigen tijd in het duister vertoefd te hebben, zichtbaar werd, hadden diegenen, die met hem en zijne "sensitive Damen" den draak staken, alleen omdat zij en anderen van zulk eene lichtuitstraling niets bespeurden, werkelijk ongelijk. Slechts toen v. REICHENBACH op het zeer twijfelachtige bestaan dier lichtverschijnselen eene geheele theorie bouwde en zelfs ter verklaring daarvan eene bijzondere kracht, zijne "od-kracht," uitvond, gaf hij blijken van het gemis van dat kritisch oordeel, zonder hetwelk de natuuronderzoeker, even goed als andere stervelingen, gevaar loopt schijn voor waarheid te houden en de eene dwaling op de andere te stapelen.

De dagelijksche ervaring nu leert, dat het velen menschen gaat als v. REICHENBACH. De meeste menschen zijn lichtgeloovig, zoo niet op alle dan op eenige punten die met hunne bijzondere zienwijze strooken, en die lichtgeloovigheid wordt tot bijgeloovigheid, wanneer het inwendige gemoedsleven, het streven van den geest om de grenzen van het zinnelijke te overschrijden, daarin betrokken is. Het zoude zelfs de vraag kunnen zijn of eenig mensch, zelfs de verstandigste, daarvan volkomen, — d. i. ten allen tijde en onder alle omstandigheden, — vrij is. Ik spreek hier natuurlijk niet van die zeer velen, die zich nooit de moeite geven om na te denken over andere zaken dan die des dagelijkschen levens, en datgene wat zij op een ander gebied te gelooven of niet te gelooven hebben liefst aan de beslissing van anderen overlaten, die zij achten daarvan meer verstand te hebben. Maar ik heb hier bepaaldelijk diegenen op het oog, die wel degelijk nadenken over de wereld van verschijnselen in en buiten hen en daaruit zekere gevolgtrekkingen van meer of minder wijde strekking afeiden. Alleen zij die met eenen wijsgeerigen geest begaafd zijn, die in staat zijn

uit het bijzondere tot het algemeene op te klimmen langs den weg der logische redeneering, doen zulks. Maar juist zij zijn het dan ook die het grootste gevaar loopen van op eenen dwaalweg te geraken, wanneer zij zich niet vooraf overtuigd hebben dat de waarheid der ervaringsfeiten, die aan het beginpunt van elke zoodanige redeneering staan, boven elke bedenking verheven is. Dit nu kan alleen geschieden door het oefenen eener hoogst zorgvuldige kritiek. En ziedaar nu juist het zwakke punt, waarop men telkens stuit in de verhalen omtrent de waarneming van zekere verschijnselen die wel voor eenigen maar niet voor allen waarneembaar zijn. Telkens blijkt het dan dat de personen van wie zulke verhalen afkomstig zijn, en wier waarheidsliefde overigens alle vertrouwen verdient, verzuimd hebben of wel niet bij machte zijn geweest eene nauwgezette zelfkritiek hunner eigene gewaarwordingen uit te oefenen. Dit is dan ook geene zoo gemakkelijke en eenvoudige zaak, als het wellicht aan sommigen toeschijnt, die in hun overmoed zich voor al dergelijke afdwalingen van den weg des gezonden verstands volkomen veilig achten en lachen over de dwaasheid dergenen die daartoe vervallen. Indien zij geen ander wapen dan dien overmoed hebben, dan zoude het kunnen gebeuren dat bij de eene of andere gelegenheid de lachers in bekeerlingen veranderden of tot andere even groote dwaasheden vervielen.

Inderdaad geldt het hier eene zaak van hoogst ernstig belang. De ondervinding leert helaas, dat met de toenemende beschaving ook het getal der krankzinnigen toeneemt, en het zal beneden blijken dat wij hier staan aan eene der rijkelijkst vloeiende bronnen der krankzinnigheid, bepaaldelijk van dien vorm welken men waanzinnigheid noemt, omdat daaraan een waan, het geloof aan iets dat niet bestaat, ten grondslag ligt.

Even als er eene hygiëne voor het lichaam is, is er ook eene hygiëne voor den geest, een *regimen mentis*. Vergeten wij dit nimmer. Die hygiëne wordt in de scholen niet geleerd en kan daar ook niet geleerd worden. Wij moeten haar ons zelve leeren, en daartoe behoort in de eerste plaats zelfkennis. Elk onzer heeft zijne zwakke zijde, waardoor hij meer in het bijzonder aan zekere soort van dwalingen is blootgesteld. Die zwakke zijde te leeren kennen en haar, erkend zijnde, in het oog te houden en te versterken, deels door laten deels door doen, ziedaar een der eerste plichten die wij jegens ons zelve te vervullen hebben. Het spreekt echter van zelf dat ik mij in het

volgens geheel onthouden zal van iets te zeggen over deze bijzondere of individueele oorzaken, maar mij alleen bepalen tot die algemeene aanleidingen tot dwaling, waaraan elk mensch meer of minder is blootgesteld. De daaruit voor bijzondere gevallen af te leiden gevolgtrekkingen moge elk lezer voor zich maken.

Eene eerste aanleiding tot dwaling is daarin gelegen dat wij niets onmiddellijk door onze zintuigen waarnemen. Zelfs bij het tasten en smaken moet de indruk nog eenen kleinen weg, namelijk door de op zich zelve gevoellooze opperhuid, afleggen, alvorens de eigenlijke zintuigen te bereiken. Door het reukvermogen bemerken wij de aanwezigheid van riekende voorwerpen op een afstand, maar datgene wat den eigenlijken indruk maakt zijn de kleine stofdeeltjes in damp- of gasvormigen toestand die, uitgegaan van het riekende voorwerp, dat gedeelte van het neusslijmvlies bereiken, waarin zich de uiteinden der reukzenuwen verbreiden. In de beide hoogste zintuigen, die van het gehoor en van het gezicht, worden de gewaarwordingen alleen door trillingsbewegingen veroorzaakt, welke voor het gehoororgaan in de lucht, voor het gezichtsorgaan in den aether plaats grijpen, en die, alvorens eenen waarneembaren indruk te maken, nog in de zintuigen zelve, in het oor en in het oog, eenen tamelijk langen weg moeten doorloopen, waarop zij bovendien zekere wijzigingen ondergaan. Wanneer wij dus zeggen: ik zie een tafel, ik hoor een orgel, dan drukken wij ons eigenlijk onjuist uit. Wij gebruiken dan verkorte uitdrukkingen, om daarmede te kennen te geven dat wij, hetzij in het netvlies van ons oog of in de eindtoestellen der gehoorzenuw, zekere trillingsbewegingen ontwaren, waaruit wij besluiten dat zich ergens buiten ons een tafel of een orgel bevindt. Wanneer iemand rozengeur riekende zeide: "ik riek een roos," dan zoude hij gevaar loopen zich te bedriegen, want het zoude kunnen gebeuren, dat die geur niet van een roos maar uit een fleschje met rozen-olie kwam. Evenzoo nu is het met de zintuigen van gehoor en gezicht. Wij kunnen dwalen door de daarin opgewekte bewegingen, wanneer deze tot ons bewustzijn geraken en worden waargenomen, verkeerd te duiden. Elke waarneming toch bestaat uit twee werkingen: eene zuiver passieve in het zintuig en de daarvan uitgaande zenuw, en eene actieve die in onzen geest plaats grijpt. Het oog kan over de letters zweven, zonder er een enkele van werkelijk

te zien, d. i. zonder dat de geest zich bewust wordt dat zich op het netvlies een beeld van die letters vormt. Elke zintuigelijke gewaarwording gaat derhalve gepaard met eene zekere, dan eens sterkere, dan weder geringere inspanning van onzen geest, die men aandacht, oplettendheid noemt, en veronderstelt bovendien een verstandsbesluit dat op vroegere ervaring en eene daaruit voortvloeiende vergelijking gegrond is.

Is nu de ervaring, die wij van kindsbeen af hebben opgedaan, ruim genoeg, dan loopen wij weinig of geen gevaar van ons door zekere zintuigelijke gewaarwordingen, die onder bijzondere omstandigheden plaats grijpen, te laten misleiden. Niemand zal meer de echo voor iets anders dan eene weerkaatsing van het geluid houden; niemand zal, in een spiegel ziende, meenen dat hetgeen hij daarin ziet, zich achter den spiegel bevindt. Maar indien de opgewekte gewaarwordingen geheel nieuw zijn of onder geheel ongewone omstandigheden plaats grijpen, dan bestaat een zoodanig gevaar wel. De luchtspiegeling in de woestijn toont den dorstigen reiziger boomen aan den gezichteinder, en hij waant spoedig eene oase te zullen bereiken; die zich werkelijk nog op eenige dagreizen verder bevindt. Indien de zoogenaamde geestverschijningen, waaraan de heer MAJU hier te lande zijn naam heeft gehecht, niet algemeen bekend stonden als voortgebracht door eene spiegelende glassoppervlakte en sterke verlichting der daarvoor zich bevindende personen en voorwerpen; dan zouden zij den beschouwer geheel misleiden. En wanneer nu de wijze waarop dergelijke verschijningen te weeg worden gebracht geheim wordt gehouden, gelijk b.v. bij de zoogenaamde spoken, die men, voor een dertigtal jaren, gedurende eenige avonden op de oude Schans te Amsterdam zag, dan kan het inderdaad niet verwonderen, dat deze door velen voor werkelijke wezens worden gehouden.

Toch zijn dergelijke dwalingen, uit zinsbedrog voortvloeiende, de minst gevaarlijke. Men is te zeer gewoon er aan bloot te staan, om er niet tegen op zijne hoede te zijn. Bovendien, de voorwerpen die de eerste aanleiding tot de zinnelijke gewaarwording geven, bevinden zich buiten ons, zij veroorlooven een nader onderzoek, en in de meeste gevallen gelukt het dan, zich steunende op de wetten van eenige bekende physische verschijnsels, vooral die van breking en terugkaatsing der licht- of geluidsgolven, de oorzaak der misleiding op te sporen.

Doch anders is het, wanneer die aanleiding in ons zelve ligt. Gewoon zijnde elke verandering in de uiteinden der zenuwen of in hunne eindtoestellen toe te schrijven aan eenen daarop van buiten gemaakten

indruk, zijn wij ook dan geneigd hetzelfde te doen; wij plaatsen in onze gedachte de oorzaak dier verandering buiten het lichaam; wij projicieeren haar, gelijk men het noemt, op eenen grooteren of kleineren afstand, al naar gelang van den aard en de sterkte der gewaarwording.

Eenige eenvoudige voorbeelden mogen dit ophelderen.

Wanneer iemand een been is afgezet, dan heeft hij nog eenigen tijd na de operatie de gewaarwording als of hij pijn in den voet voelt, soms zelfs op een bepaalde plaats, b.v. in den grooten teen. Dit nu is natuurlijk geheel onmogelijk. De verklaring der dwaling is trouwens zeer gemakkelijk. De zenuwdraden in den voet en zijne deelen zijn takken derzelfde zenuw, waarvan het doorgesnedene, met de hersenen nog in samenhang gebleven, boveneinde in den stomp bevat is. Wordt dit door de eene of andere oorzaak geprikkeld, dan is het alsof die prikkeling plaats had aan de afgesneden einden derzelfde draden, en zoo verplaatst de lijder in den eersten tijd de ondervonden gewaarwording buiten zich zelve, terwijl zij inderdaad in hem zelve zetelt.

Ook veranderingen in den eindtoestel der gezichts-zenuw kunnen eene dergelijke dwaling veroorzaken. Ieder weet dat een in het duister op het oog ontvangen slag of stoot vonken doet zien. Elke van buiten ontvangen gezichtsindruk blijft nog een tijdlang voortbestaan. De duur van dat voortbestaan hangt af van de sterkte van het licht. Heeft men b. v. in de zon gezien en sluit dan de oogen, zoo ziet men nog een geruimen tijd allerlei gekleurde vlekken en kringen. Deze voortdurende van den gezichtsindruk is ook de oorzaak, waardoor een vonk, die snel voortbewogen wordt, zich als een lichtende streep, de bliksem zich als een straal vertoont. Ook de schijnbare bewegingen der beelden op de stroboskopische schijven van PLATEAU, die tot een kinderspeelgoed zijn geworden, worden daardoor verklaard. Plaatst men op eene helder verlichte witte oppervlakte, b. v. op een vel wit papier, een rood lint of ander rood gekleurd voorwerp, staart er eenige minuten lang op, men neemt vervolgens het voorwerp weg, dan ziet men ter plaatse waar dit gelogen heeft, een groene vlek, een nabeeld, van gelyke grootte en gedaante. Werpt men dan plotseling den blik op eene meer verwijderde witte oppervlakte, b. v. die van een witten muur, dan ziet men hetzelfde nabeeld, maar nu veel grooter dan vroeger, en wel juist zooveel malen grooter dan de eerste maal, als de afstand van den muur tot aan het oog grooter is dan die van dit

tot aan het vel papier. Ik voer dit voorbeeld aan, omdat het eene duidelijke voorstelling geeft van hetgeen men door het projicieeren eener inwendige gewaarwording op eenen afstand buiten het oog te verstaan hebbe. Overigens kan men voor deze kleine proef ook anders gekleurde voorwerpen gebruiken; elke kleur doet een nabeeld ontstaan dat de complementaire, d. i. de tot wit aanvullende, kleur heeft van die van het gebruikte voorwerp; groen geeft een rood, blauw een geel, geel een blauw nabeeld, enzv.

Uit een en ander blijkt dus dat het netvlies in het oog geenszins een eenvoudig scherm is, waarop zich alleen de van buiten ontvangen indrukken afbeelden, maar dat de daarin ontstane veranderingen zelve, als waren het werkelijke gezichtsindrukken, naar buiten worden geprojicieerd, terwijl de oorzaak daarvan zich toch binnen in ons bevindt. De waarneming van zulk een verschijnsel is geheel subjectief, en de juistheid er van kan alleen dan ook door anderen erkend worden, wanneer dezen zich onder volmaakt gelijke omstandigheden plaatsen en daarbij niet hetzelfde, want dit is uit den aard der zaak onmogelijk, maar iets dergelijks zien. Dit nu kan voor de waarneming van nabeeelden geschieden, — verondersteld altijd dat zich onder de proefnemers geen daltonist bevindt, — maar het is duidelijk dat het bij andere veranderingen in het netvlies, die alleen bij sommige personen of bij eenen enkelen voorkomen, niet gedaan kan worden, en dat dan alle daaruit voortvloeiende subjectieve gezichtswaarnemingen aan elke controle ontsnappen.

Het gehoororgaan kan evenzeer de zetel van zulke subjectieve gewaarwordingen zijn. Hardhoorende lieden, — waaronder ik zelf sedert eenige jaren behoor, — ondervinden zulks. Een hardhoorende verkeert eigenlijk nooit in eene volstrekte stilte. Zelfs wanneer alles rondom hem zwijgt, wanneer geen enkel geluid zijn oor bereiken kan, verneemt hij een geraas en gedruisch, dan eens zwakker, dan weder sterker, soms als van een murmelende beek, op andere tijden als van een loeienden storm, en boven dit algemeene gedruisch als achtergrond verheffen zich van tijd tot tijd klanken als van klokkengelui, of de langgerekte toonen van een orgel dat gestemd wordt, om later weder plaats te maken voor het getjilp van vogels of voor het gefluister van menschenstemmen. Zij die deze gewaarwordingen niet bij ondervinding kennen, kunnen er zich bezwaarlijk een denkbeeld van maken, hoe bedriegelijk zij zijn. In den aanvang mijner hardhoorendheid heb ik

meermalen mijne ooren gesloten, om de zekerheid te erlangen dat de waargenomen geluiden niet van buiten kwamen. Later gewent men zich daaraan; de aandacht vestigt er zich niet meer op, en men loopt eindelijk weinig gevaar meer van er door misleid te worden.

Dergelijke subjectieve gewaarwordingen, ofschoon lastig, zijn leerzaam, in zooverre als zij eenige opheldering geven over hetgeen anderen zeggen ondervonden te hebben, die de oorzaak daarvan buiten zich plaatsten en zoo op een dwaalspoor geraakten, waarop zij, eenmaal gekomen zijnde, lichtelijk al verder en verder van den weg raken en van de eene dwaling tot de andere vervallen.

Al zulke subjectieve gewaarwordingen toch hebben iets onbestemds, iets geheimzinnigs, en het is juist daarom dat de verbeelding, de phantasie, er door getroffen wordt, welke dan tracht de beelden aftewerken en nog aanschouwelijker te maken. De verbeelding nu is eene heerlijke gave. Zonder haar zoude de mensch geen mensch zijn. Elke vooruitgang, op welk gebied ook, hangt in de eerste plaats van haar af. Het scherpzinnigst verstand zoude machteloos zijn, zonder de verbeelding, die het als hulpe ter zijde staat. Elke ontdekking, elke uitvinding, zijn wij in de eerste plaats aan de verbeelding verschuldigd. Zonder eene sterke verbeelding zoude NEWTON niet de wetten des planetenstelsels gevonden, onze HUYGENS niet de aethertheorie des lichts gegrondvest hebben. Maar die heerlijke gave, dat schitterendste vermogen van onzen geest, is als het vuur, dat verwarmen maar ook verzenen kan, als de wind die, matig blazende, het schip over de baren voortstuwt, maar, tot een storm aangegroeid, het tot een redeloos wrak maakt. De verbeelding is eene schoone, bekoorlijke, maar ietwat grillige vrouw; het verstand is een ernstig, koel en bedaard man. Beider huwelijk kan het toonbeeld zijn eener harmonische smelting van tegenstrijdige, maar elkander aanvullende eigenschappen tot eene hoogere éénheid. Zal dit echter zoo zijn, dan moet de man den teugel van het huisbestuur vast in de hand houden; doet hij dit niet, laat hij dien teugel glippen, dan is het eerlang met den huisselijken vrede gedaan en geraakt hij eindelijk geheel onder de heerschappij zijner nukkige wederhelft.

Het kan mijn doel niet zijn hier in het breede uitteweiden over den aard en het wezen der verbeelding. Tot op zekere hoogte weet elk wat men daaronder verstaat. Wel is waar kan men over de phantasie zelve veel phantaseeren, — en menig wijsgeer heeft dit gedaan, —

doch zonder de zaak veel duidelijker te maken. Wat wij hier, met het oog op ons onderwerp, in de eerste plaats wenschen te doen uitkomen, is dit: dat de verbeelding, ofschoon eene psychische eigenschap, onder den invloed staat van stoffelijke veranderingen in ons lichaam. Het is niet noodig daartoe van zeer nabij bekend te zijn met hetgeen er zoowel in het gezonde als in het ziekelijke lichaam gebeurt; men behoeft noch anatoom, noch physioloog, noch patholoog te zijn, om te weten dat wijn en andere geestrijke dranken, opium en andere plantengiften op de verbeelding werken, en om aldus de mogelijkheid in te zien dat veranderingen, hetzij in de hersenzelfstandigheid zelve, of in de zintuigen, of in organen die ver van beiden verwijderd liggen maar door het sympathische stelsel met de hersenen in verband staan, zulk eenen invloed kunnen uitoefenen. Hij nu die wijn drinkt of opium rookt, weet van te voren dat hij daardoor dronken kan worden; hij is derhalve op zijne hoede, en zelfs al bespeurt hij reeds de uitwerkselen er van, dan weet hij aanvankelijk nog zeer goed valsche van ware voorstellingen te onderscheiden. Maar wanneer nu dergelijke lichamelijke veranderingen zonder bekende oorzaak ontstaan, dan is men niet op zijne hoede, en men loopt zeer groot gevaar van de daardoor te weeg gebrachte gewaarwordingen aan buiten het lichaam gelegen oorzaken toeteschrjven.

Nog een ander aan de algemeene ondervinding ontleend voorbeeld moge ter opheldering strekken van hetgeen wij bedoelen. De overgang van den wakenden in den slapenden toestand is, gelijk ieder weet, geen plotselinge. Er is een tusschentijd, waarin men zich nog bewust is van inderdaad wakker te zijn, terwijl de slaap met zijne droombeelden reeds in aantocht is. Deze wisselen elkander onophoudelijk af, als in een kaleidoskoop. Bij personen die eene levendige verbeelding hebben, kunnen die beelden zoo duidelijk zijn, dat zij volkomen de gewaarwording van het zien van werkelijke voorwerpen verwekken. Zoolang men nu nog in staat is daarover natedenken, en door het openen der oogen of door zich omtewenden de zekerheid kan verkrijgen dat die beelden niet tot de buitenwereld behooren, worden wij er niet licht door misleid. Is echter de slaap ingetreden, dan wordt de misleiding eene volkomene. Wij droomen, maar, wakker wordende, is de herinnering aan hetgeen de verbeelding ons gedurende den slaap heeft voorgetooverd, meestal zeer spoedig verdwenen, vooral omdat de toestand, waarin wij ons bij het ontwaken bevinden, in den regel zoo

geheel verschilt van dien in den droom, dat wij dadelijk tot de werkelijkheid worden teruggeroepen en den droom spoedig vergeten.

Het geval kan echter ook plaats grijpen dat de droom eenen dieperen indruk nalaat, ja dat deze als het ware in den half wakenden staat nog een tijdlang voortduurt. Wanneer dan de werkelijke toestand, waarin wij op het oogenblik van het geheel ontwaken verkeeren, niet of weinig verschilt van dien waarin de droom ons verplaatste, dan kan de misleiding daardoor veroorzaakt groot genoeg zijn om den droom voor een deel der werkelijkheid te houden.

Het zij mij vergund hier een tweetal zoodanige droomen te verhalen, die ik beide reeds voor meer dan dertig jaren had. Zij zijn voor mij leerzaam geweest en kunnen het wellicht ook voor anderen zijn.

Ik had mij als jong geneesheer te Oudewater nedergezet en woonde daar in den aanvang op kamers. Ik had de verkeerde gewoonte aangenomen, — die ik sedert heb afgelegd, — van des nachts zeer laat opteblijven en bracht die nachtelijke uren door mikroskopiseerende, lezende of schrijvende, en gezeten aan een voor den kachel geplaatste tafel. Eens op een nacht zat ik weder daar; de kachel snorde, de lamp brandde helder; het mikroskoop stond voor mij op tafel; ik zat te lezen. Daar wordt aan de deur getikt en ik roep: "binnen!" De deur bleef echter dicht. Eenige oogenblikken later wordt weder getikt, en ik roep nogmaals: "binnen!" Doch er kwam niemand. Toen nu, wederom na eenige oogenblikken, voor de derde maal getikt werd, stond ik op en opende de deur. Dadelijk drong een monsterachtig gedrocht, van menschelijke gedaante, maar met een geweldig groot hoofd, een Gorgonen-aangezicht en een wijdgeopenden mond of liever muil, met groote, ver vooruitstekende tanden, de kamer binnen. Ik verloor echter mijne bedaardheid volstrekt niet. Op het gezicht van het monster herinnerde ik mij namelijk het geval van den boekverkooper NICOLAI, — waarop wij beneden zullen terugkomen, — en dit gaf mij de overtuiging, dat wát ik zag een gewrocht mijner verbeelding was. Zonder aarzelen greep ik dus het gedrocht bij de keel en drong het in eene kleine ruimte tegen den muur, tusschen een boekenkast en een kastje met eene collectie schelpen. Onder mijne drukking verdween het monster als had ik het door den muur heengedrukt.

Op dit oogenblik werd ik wakker; ik lag op mijne gewone slaappleaats, in eene bedstede in dezelfde kamer. Mijne eerste gewaarwording was verwondering hoe ik daar op eens gekomen was. Eerst het

zien van het nachtlicht overtuigde mij dat ik gedroomd had. Ware ik, — hetgeen toch had kunnen gebeuren, — op mijn stoel in slaap gevallen en had daar denzelfden droom gehad, dan zoude de misleiding nog grooter geweest zijn, wellicht zoo groot dat ik het gebeurde voor een visioen had gehouden.

Eenige jaren later, — het was tijdens mijn verblijf te Franeker, — gebeurde mij het volgende:

Ik had reeds eenigen tijd te bed gelegen, toen ik de deur van het vertrek zacht hoorde openen. Op mijne vraag: is daar iemand? volgde geen antwoord, maar ik hoorde schreden, en een oogenblik later werd het gordijn van het ledikant open geslagen en daarvoor vertoonde zich een man in een langen jas, met een grooten pet op, waarvan de klep over het zwart gemaakte gelaat reikte, met opgeheven arm en een groot mes in de hand. Ik sprong op, en werd in hetzelfde oogenblik wakker. Ditmaal echter duurde het werkelijk eenigen tijd voordat ik zeker wist dat het geheele gezicht niets dan een droom was geweest. Toen ik op mijn horloge zag, bleek mij dat het reeds diep in den nacht was en dat ik minstens een paar uren lang vast geslapen moest hebben. Toch was de indruk, welken die droom op mij gemaakt had, zoo sterk geweest, dat ik den slaap niet meer vatten kon, en eindelijk opstond om mij te vergewissen dat er werkelijk geen onraad was.

Indien iemand het beeld van eenen afgestorvenen met gelijke helderheid voor zijn bed had zien staan als ik den gewaanden dief of moordenaar zag, dan zoude er eene meer dan alledaagsche geestkracht en de gewoonte om zijne gewaarwordingen nauwkeuriger te ontleden dan de meesten doen, toe behoord hebben, om niet te gelooven dat een geest hem verschenen was.

Van de visioenen die ons gedurende den slaap verschijnen, tot die des koortslidders, wanneer hij in een ijelenden toestand verkeert, ligt slechts eene kleine schrede. Hier echter valt het nog duidelijker in het oog, dat die visioenen van eene stoffelijke verandering in het lichaam afhangen. Met de koorts komen de visioenen, met de koorts gaan zij ook weder weg. Dit is dan ook zoo algemeen bekend, dat niemand aan de verhalen van een koortsljder, omtrent gezichten die hij ziet, woorden of toonen die hij hoort, terwijl anderen daarvan niets bespeuren, enig geloof zal slaan. Toch kunnen dergelijke subjectieve gewaarwordingen gedurende de koorts voor den lijder zelve zoo klaar en duidelijk zijn, alsof zij werkelijk door oorzaken buiten

hem ontstonden. Hij zelf kan er even volkomen door misleid worden, als een droom dat gedurende den slaap doet. Maar het geval kan ook voorkomen dat hij, wetende dat hij ziek is en, met de verheffing van de koorts, gevaar loopt ten speelbal zijner phantasie te worden, daartegen op zijne hoede is en nog geestkracht genoeg behoudt om de door haar voorgetooverde beelden te erkennen voor hetgeen zij zijn. Ik ken dien toestand, waarin het verstand nog even bij machte is waarheid van schijn te onderscheiden, door meer dan ééne eigene ondervinding, vooral opgedaan gedurende eenen tijd dat ik aan tusschenpoozende koortsen leed. Eenmaal hoorde ik eene zeer fraaie symphonie voor vol orchest, even duidelijk als ware ik in eene concertzaal bij de werkelijke uitvoering tegenwoordig geweest. Maar ik zelf vervulde daarbij de rol van directeur, en liet, mij daarvan volkomen bewust zijnde, naar willekeur dan eens de violen, dan weder de fluiten, dan weder de klarinetten, de hobo's of de koperen instrumenten den boventoon voeren. Alle instrumenten werden voortreffelijk bespeeld, en deze muziek, die meer dan een half uur aanhield, verschafte mij een even groot, ja wellicht nog grooter genot dan werkelijke goede muziek zoude gedaan hebben. Ter opheldering moet ik hierbij voegen dat ik een groot beminnaar der muziek ben geweest, en in mijne jonge jaren als dilettant niet alleen een instrument bespeelde, maar ook daar wel eens op phantascerde. De geheele koorts-symphonie was eigenlijk niet anders dan eene phantasie, maar eene betere dan waartoe ik in den volkomen gezonden toestand zoude in staat zijn geweest. Dit laatste kan niet bevreemden. Wanneer onze hersenen in eenen, — zooals men het gewoonlijk uitdrukt, — overprikkelden toestand verkeeren, d. i. wanneer de bloedsbeweging, en dientengevolge de stofwisseling daarin sneller plaats grijpen, is onze geest soms in staat tot dingen, die wij in den gewonen toestand te vergeefs zouden beproeven. In mijne jeugd heb ik een violoncellist gekend, die, wanneer hij nuchter was, zeer goed en correct zijne partij uitvoerde, maar wanneer hij dronken was, — iets dat niet zelden gebeurde, — zich al spoedig in de heerlijkste phantasien verloor, waardoor hij zijne toehoorders in verrukking bracht, maar zijne medespelers of hen die hem moesten accompagneeren wanhopig maakte. Zelf herinner ik mij dat eens, — nadat ik gedurende vele jaren geen grieksch boek in de handen had gehad, — een koorts mij weder verscheidene gedeelten uit grieksehe schrijvers voor den geest riep, en dat ik deze toen beter verstond en begreep, dan toen

ik nog op de banken van het gymnasium zat. Zoo verklaren zich ook de gevallen waarin sommige personen in den toestand van somnambulisme vraagstukken vermochten op te lossen, waaraan zij wakende te vergeefs hunne krachten hadden beproefd. Beschouwt men echter al zulke gevallen van iets naderbij, dan blijkt dat er geen enkel onder voorkomt, waarin de werkelijke kennis in dien toestand grooter is dan in den wakenden. Van de vroeger aangeleerde kennis wordt alleen een beter gebruik gemaakt.

Al de tot dusver genoemde voorbeelden van de bedriegelijke werking der verbeelding liggen nog min of meer binnen het algemeene gebied der ervaring. Zonder twijfel zullen er zich onder mijne lezers velen bevinden, die daaraan uit eigen ondervinding het een en ander kunnen toevoegen. Wanneer ik dan ook eenige gevallen heb medegedeeld, waarin ik persoonlijk de werking der verbeelding ondervonden heb, dan is het niet omdat ik zulke gevallen als zeldzaam beschouw, maar alleen omdat men, over subjectieve gewaarwordingen nadenkende en schrijvende, uit den aard der zaak daarbij van zijne eigene uitgaat en deze tot grondslag kiest, om daarop verdere besluiten te bouwen, ook ten aanzien van andere subjectieve gewaarwordingen die niet binnen den kring onzer eigene ervaring vallen.

Dat droomen bedrog zijn, is spreekwoordelijk geworden. Dat hetgeen een ijende hoort, ziet of gevoelt, de schepping zijner eigene verbeelding is, erkent ieder. Wij loopen weinig of geen gevaar ons hetzij door het een of door het ander om den tuin te laten leiden. Doch anders wordt het wanneer dergelijke gewaarwordingen in den wakenden toestand ontstaan en er ook geen koorts is, die er aanleiding toe kan gegeven hebben. Die gevallen zijn veel zeldzamer, maar juist daarom te misleider, want het verstand is tegen hen niet op zijne hoede en valt dus lichtelijk in den strik door de verbeelding er voor gespannen.

Gewoonlijk onderscheidt men zulke subjectieve gewaarwordingen; in den wakenden, koortsvrijen toestand, met den bijzonderen naam van hallucinatien. Zij die er zich door laten misleiden, er geloof aan slaan en dienovereenkomstig denken, spreken en handelen, zijn waanzinnigen.

Het is eene tamelijk algemeen bij het niet geneskundige publiek verbreide dwaling, dat krankzinnigheid tevens noodzakelijk eene verstandsverbijstering is. Dit is zoo weinig het geval bij de waanzinnigheid, dat integendeel zij die daaraan lijden volkomen logisch, althans

even logisch als het meerendeel der andere menschen, kunnen redeneeren. Het standpunt, waarvan zij daarbij uitgaan, is alleen een ander, omdat hunne ervaring inderdaad eene andere is. Zoodra zij dan ook in hun herstel zoover gevorderd zijn, dat zij de onwerkelijkheid hunner hallucinatien hebben ingezien, dan zijn het niet hunne verstandelijke vermogens, hunne geschiktheid om juist te oordeelen op grond van zekere gegevens, die terugkeeren, want deze hebben zij niet verloren, maar de ziekelijke werking der verbeelding vermindert; deze keert eindelijk tot het normale peil terug, en de hallucinatien en daarmee de waanzinnigheid zijn verdwenen. Dat ook deze hallucinatien, evenals de phantasiebeelden van den ijelden, het gevolg kunnen zijn van zekere ziekelijke toestanden des lichaams heeft eene ruime ervaring aan de krankzinnigen-artsen geleerd.

Een merkwaardig voorbeeld van zulke hallucinatien, die eene lichamelijke oorzaak hebben, wordt ons aangeboden door het verhaal hetwelk NICOLAI, boekhandelaar te Berlijn, een helderdenkend man, wien LESSING zijn vriend noemde, zelf schrijver van onderscheidene wijsgeerige en staatkundige geschriften, aan de Berlijnsche akademie heeft medegedeeld, en waarin hij verslag geeft van eenen toestand, die hem eenige jaren vroeger op de grenzen van waanzinnigheid bracht, zonder dat hij daartoe echter verviel. Ofschoon dit geval reeds voor vele jaren plaats greep en herhaaldelijk is medegedeeld, moge het ook hier ter plaatse nog in het kort worden teruggeven, omdat het een der leerszaamste van dien aard is.

NICOLAI dan gevoelde zich, tengevolge van verschillende oorzaken, — waaraan ook de staatkundige gebeurtenissen van dien tijd haar deel hadden, — afgemat en treurig gestemd. Ook zijn lichaam leed daaronder. Op den 24 Februari 1791, des morgens ten tien ure, terwijl hij zich met zijne vrouw en een vriend des huizes in een vertrek bevond, zag hij plotseling, op geen tien schreden afstands van zich, den geest van een afgestorvenen staan. Hij wees er op en vroeg aan zijne vrouw of deze ook het verschijnsel zag. Natuurlijk zag noch deze noch de vriend iets. Men zond om een geneesheer, doch eer deze kwam, had de geest zijn afscheid genomen. Des namiddags echter, terwijl NICOLAI zich alleen in zijn studeervertrek bevond, kwam de geest terug. NICOLAI begaf zich naar zijne vrouw, maar de geest volgde hem en bleef steeds in zijne nabijheid. Twee uren later voegden zich daarbij nog de geesten van andere personen, die door de kamer wandelden,

maar van den eerst verschenen, stilstaanden geest geene notitie namen. Eenige zoogenaamde bloedzuiverende geneesmiddelen, door den geneesheer voorgeschreven, werden zonder eenige vrucht aangewend.

Van dien eersten dag af bleven nu de geestverschijningen voortduren. Waar NICOLAI zich ook bevond, in zijn eigen huis of in een vreemd huis, in gezelschap of alleen, overal vervolgden zij hem. Zij wisselden echter op de bontste wijze af, mannen en vrouwen, eenigen te paard of van honden vergezeld. Zij verdrongen elkander soms als de voorbijgangers op een markt, spraken echter in dien eersten tijd geen woord, en met NICOLAI zelve schenen zij zich in het geheel niet te bemoeien.

Dit duurde vier weken lang. Toen hoorde NICOLAI hen voor het eerst spreken en eenigen spraken ook hem aan. Onder die geesten trouwens waren vele met hem bevriende personen, deels lang overledenen, deels op verren afstand wonenden. Hun onderhoud was dan ook geenszins onaangenaam; integendeel zij spraken zeer verstandig, en eenigen trachtten NICOLAI te troosten over de ondervonden teleurstellingen. Hij zelf hield deze verschijningen voor hetgeen zij waren, voor gewrochten zijner verbeelding; wel verre van er zich door te laten misleiden, bestudeerde hij ze, om zoo te spreken, en van tijd tot tijd kon hij er zelfs met zijne vrouw en den geneesheer over schertsen. Toch waren zij hem hoogst lastig, en, in weerwil van alle redeneering, gelukte het hem niet de geesten te verbannen. Eindelijk, nadat die toestand ongeveer twee maanden geduurd had, besloot de geneesheer een ander middel aan te wenden. Zes bloedzuigers werden aan een ver van het hoofd verwijderd deel (*ad anum*) geplaatst. Op het oogenblik dat dit geschiedde, wemelde het vertrek van allerlei menschelijke gestalten. Weldra echter begonnen deze zich langzamer te bewegen, hunne kleuren verbleekten, hunne aanvankelijk zeer duidelijke omtrekken werden onbepaalder, nevelachtig, en eindelijk verdwenen zij als dampen in de lucht, om van dat oogenblik af niet weder terug te keeren.

Wat aan NICOLAI, in weerwil van alle redeneering, niet gelukt was, hadden een half dozijn bloedzuigers gedaan!

Dit geval leert ons niet alleen hoe krachtig de invloed van de eene of andere verwijderde, lichamelijke stoornis op de hersenen en daardoor op de verbeelding kan zijn, maar het vergunt ons tevens een blik te werpen op den zielstoestand van zulke personen die, minder helderdenkend dan NICOLAI, dergelijke verschijningen vóór waarheid houden. De voorbeelden daarvan zijn talloos. De geschiedenis van alle gods-

diensten is er vol van; de duizende heksenprocessen, zich grondende op de bekentenissen der ongelukkigen zelve, afgelegd in het aangezicht van eenen gruwelijken dood, zijn daar ten bewijze van de vastheid der overtuiging waarmede zulke visioenen voor waarheid werden gehouden. En hoe die overtuiging zich ook aan anderen kan mededeelen, daarvan geeft de geschiedenis van JEANNE D'ARC een voorbeeld, en nog in de vorige eeuw vond de bekende SWEDENBORGII bij zeer velen een volkomen geloof. Ja zelfs in onze verlichte negentiende eeuw ontbreekt het, gelijk men weet, niet aan degenen, die in zulke visioenen openbaringen eener hoogere geestenwereld zien.

Men heeft wel eens beweerd dat, althans in sommige gevallen, zulke verschijningen geen louter subjectieve gewaarwordingen konden zijn, omdat zij gelijktijdig door meer dan een persoon werden waargenomen. Inderdaad worden er sommige dergelijke gevallen verhaald, maar die gevallen grepen altijd plaats in gemeenschappelijke opvoedingsgestichten, in weeshuizen, seminariën en vooral in kloosters. Nu zal het wel niet noodig zijn uitvoerig aan te toonen, hoe bij personen, die alle aan denzelfden regel onderworpen zijn, wier aandacht voortdurend op dezelfde onderwerpen gevestigd wordt, zich ook eene voorbeschiktheid tot gelijksoortige gewaarwordingen kan ontwikkelen. Maar bovendien, dergelijke toestanden zijn werkelijk, in zekeren zin, aanstekelijk. Zij zijn dit uit kracht der sympathie, waarvan geen enkel mensch geheel vrij is. Wij nemen hier echter het woord "sympathie" volstrekt niet in die geheimzinnige beteekenis welke men daaraan vroeger toekende, maar eenvoudig in die welke het etymologisch heeft, namelijk van mede-gevoelen, mede-lijden, mede-gewaarworden. Het zien van een bedroefden stemt ook ons droevig; tranen doen tranen storten; vrolijkheid van anderen daarentegen wekt ook ons tot vrolijkheid, en een gulle lacher vindt al spoedig mede-lachers, die soms niet eens weten, wat de reden tot die uitbarsting is. Wanneer iemand in een gezelschap begint te geeuwen, vindt hij weldra navolgers. Het vertoon van moed bij gevaar boezemt ook anderen moed in; blijken van vrees daarentegen doen ook bij anderen vrees ontstaan.

Dit zijn alle welbekende zaken, waaraan men zoo gewoon is geworden, dat men er al licht niet verder over nadenkt, maar die inderdaad eene zeer gewichtige beteekenis hebben, omdat zij ons een blik doen slaan op den invloed dien het zieleleven van den eenen mensch op dat des anderen uitoefent, en zoo den sleutel geven ter verklaring van

andere gevallen, welke zelden voorkomen en reeds daarom iets raadselachtigs en geheimzinnigs hebben, maar bij nadere overweging blijken tot dezelfde categorie van verschijnselen te behooren.

De sympathetische invloed van den eenen mensch op den anderen bestaat eigenlijk in niets anders dan dat, ten gevolge van de waarneming van zekere zinnelijke teekens, die de uitdrukking zijn van zekere gewaarwordingen bij den eenen mensch, dergelijke gewaarwordingen bij den anderen mensch gewekt worden. Hiertoe werkt in de eerste plaats de verbeelding mede. Hoe levendiger de verbeelding is, hoe duidelijker dientengevolge al onze voorstellingen zijn, des te beter kunnen wij ons in den toestand desgenen verplaatsen, wiens gewaarwordingen in ons gelijksoortige gewaarwordingen hebben te voorschijn geroepen. Onder bepaalde omstandigheden nu kunnen die sympathetische gewaarwordingen zoo krachtig worden dat zij het verstand geheel overweldigen, zelfs dan wanneer men zeer goed weet dat de aanleiding daartoe niets dan schijn is. Menigeen heeft oprechte tranen gestort bij het zien van een goed uitgevoerd treurspel of bij het lezen van eene roerende scène in den eenen of anderen roman.

Wanneer nu de geveinsde aandoeningen eener tooneelspeelster, de gewaande ongelukken eener romanheldin zulk eenen indruk maken, kan het ons dan wel verwonderen, dat binnen de muren van een klooster de voor waar gehouden visioenen van eene der zusters ook voor de verbeelding der anderen verrijzen met eene levendigheid, die hen aan hare werkelijkheid doet gelooven?

Maar nog meer. Die sympathetische aandoeningen, door den eenen mensch in den anderen opgewekt, verklaren ook hoe het mogelijk is dat sommige menschen op anderen eenen zoo krachtigen invloed uitoefenen, dat deze zich als het ware willenloos aan hen onderwerpen. Een groot deel der militaire discipline berust daarop. Een zoogenaamd goed soldaat redeneert niet, maar doet slechts wat hem gecommandeerd wordt, d. i. hij handelt aanstonds overeenkomstig de voorstelling die het comandowoord bij hem gewekt heeft, zonder daar een oogenblik over na te denken.

Het is thans een twintigtal jaren geleden, dat zoowel hier te lande als elders de zonderlinge verschijnsels die men onder den geheel ongepaste naam van "elektro-biologie" zamenvatte, de algemene aandacht wekten. De persoon, die als elektro-bioloog optrad, oefende zulk een macht op een ander persoon uit, dat hij dezen alles kon laten zien,

hooren, rieken of gevoelen wat hij verkoos hem te doen zien, hooren, rieken of gevoelen; hij kon dien persoon alleen door zijn woord dwingen iets te doen of te laten, zonder dat die persoon zich in staat gevoelde om, zelfs al wilde hij, zich daartegen te verzetten. Een voorbeeld uit de velen, die toen ten tijde in publieke vergaderingen als het ware ten tooneele werden gevoerd, en waarbij aan kwade trouw niet in de verte kon gedacht worden, daar er onder de personen, die zich aan de bewerking onderwierpen, velen waren wier geloofwaardigheid boven alle bedenking verheven was. De elektro-bioloog zegt, met grooten ernst en nadruk sprekende, tot zijn patient, wien hij een parapluie in de hand geeft: "het is koud van daag, dat voelt gij ook wel; — het zal gaan sneeuwen; — daar begint het al; ziet ge de sneeuw niet vallen? Gij zijt al dik besneeuwd. Zet gauw uw parapluie op!" En de man ziet naar zijn jas en hoed, schudt er de vermeende sneeuw af en zet, tot groote verbazing en vermaak der toeschouwers, midden in de verwarmde zaal zijn parapluie op.

Niet op eens geraakt echter een persoon zoo geheel onder de macht van eenen anderen. Daartoe moet eene voorbereiding voorafgaan. De personen, die zich bereid hebben verklaard zich aan de proefneming te onderwerpen, moeten gedurende eenen geruimen tijd turen op het een of ander voorwerp, onverschillig welk. Dit turen dient alleen om hunne aandacht uitsluitend op één punt te vestigen. Om dit te bevorderen, moet er ook geheele stilte om hen heen heerschen. Dan, — na 15 of 20 minuten, — onderzoekt de elektro-bioloog zijne sujetten en kiest er diegene uit, welke hij, op grond van hun wezenloos en afgemat voorkomen, vermoedt dat in den toestand gekomen zijn, die voor het welslagen zijner proefnemingen gevorderd wordt. Men heeft opgemerkt dat het inzonderheid soldaten en knechts uit logementen en koffijhuizen zijn, — derhalve personen die gewoon zijn te gehoorzamen aan de ontvangende bevelen, — die het gemakkelijkst in dien toestand geraken.

Maar welke is nu die toestand? Het is die welke men, wanneer zij in eenen geringeren graad bestaat, afgetrokkenheid noemt, en waarom velen eenvoudig lachen, — vooral wanneer een geleerde er blijk van geeft, — maar zonder dat het iemand in de gedachte komt er iets wonderbaars in te vinden. Die afgetrokkenheid is altijd het gevolg van het ingespannen denken over een enkel onderwerp, dat dan den geest geheel vervult, zoodat men onbewust wordt van al wat er verder om ons heen gebeurt en soms werktuiglijk het een of ander

doet zonder het zelf te bemerken, maar dat wanneer, — gelijk niet zelden het geval is, — tijd, plaats en gelegenheid daartoe minder gepast zijn, wel eens aanleiding kan geven tot zonderlinge vergissingen. Menig verhaal daarvan is in omloop. Het is niet noodig hier voorbeelden te noemen. Alleen zij hier in het voorbijgaan opgemerkt dat personen, die er zich op beroemen nimmer afgetrokken te zijn, juist daarmede het bewijs leveren dat hun geest zich weinig met ernstige onderwerpen, die een ingespannen denken vorderen, bezig houdt. Toen men NEWTON eens vroeg, hoe het hem mogelijk was geweest zulke belangrijke ontdekkingen te doen, antwoordde hij eenvoudig: "door er altijd over te denken."

Indien nu personen van geringe wilskracht en die bovendien weinig gewoon zijn voor zich zelve te denken, een geruimen tijd op hetzelfde voorwerp staren, dat dan geheel hunne gedachten bezig houdt, dan vergeten zij alles om hen heen en zien eindelijk dat voorwerp zelf niet meer; hunne zintuigen, bepaaldelijk dat van het gehoor, zijn nog wel ontvankelijk maar alleen voor zeer krachtige indrukken en de daardoor opgewekte voorstelling is als die van eenen half slapenden. Zij zijn nog wel in staat tot handelen, tot spierbeweging, maar alleen tot zoodanige die met noodzakelijkheid volgt op de bij hen opgewekte voorstelling, en zoo geraken zij geheel onder de macht desgenen die deze voorstelling bij hen door zijne krachtige toespraak doet ontstaan. Die hoogste graad van afgetrokkenheid, waarin de mensch bijna tot een automaat wordt, is door BAIRD hypnotisme genoemd. Zij komt niet enkel bij menschen voor, maar ook dieren kunnen daarin geraken. Wellicht kom ik later daarop in een ander opstel terug.

Nu het eenmaal bewezen is dat sommige menschen in dien toestand kunnen geraken, is het niet moeielijk vele andere verschijnselen te verklaren, welke men met den naam van dierlijk magnetisme of mesmerisme heeft bestempeld. Ook tot het teweeg brengen van den toestand, waarin zich die verschijnselen vertoonen, wordt de aandacht van den patient op een bepaald punt geconcentreerd, namelijk op de manipulatiën die de magnetiseur verricht. Doch het zoude mij te ver leiden, wanneer ik over dit onderwerp hier uitweidde, hetgeen bovendien voor de lezers van dit tijdschrift minder noodzakelijk is, daar mijn vriend LUBACH in den Jaargang 1852 reeds een allezins voortreffelijk opstel daarover geplaatst heeft.

Er is echter nog een ander punt, dat wel is waar mede reeds

vroeger in dit Album (1860 bl. 278) door mij kortelijk besproken is, maar dat wij hier toch niet geheel met stilzwijgen kunnen voorbijgaan, omdat het in te nauw verband staat met vele der verschijnselen welke ons hier bezig houden. Ik bedoel het onbewuste van zeer vele onzer handelingen. Wanneer men de moeite wil nemen een weinig na te denken over hetgeen men alzo doet, dan zal men al ras bespeuren, dat men dagelijks een groot aantal van bewegingen verricht, waarvan men zich op het oogenblik der handeling volkomen onbewust is, in weerwil dat die handeling geheel doelmatig en zelfs de verwezenlijking van eenige voorafgegane of gelijktijdige voorstelling kan zijn. Men loopt b. v., maar zonder er in het minst bij te denken om beurtelings den eenen of den anderen voet op te lichten en weder neder te zetten. Worden de gedachten door iets bijzonder bezig gehouden, b. v. door een belangrijk gesprek met een vriend op eene wandeling, dan gaan de eenmaal in beweging gebrachte beenen automatisch heen en weder, even als de slinger van een uurwerk dat men opgewonden heeft, totdat eindelijk vermoeidheid er ons aan herinnert dat wij nog beenen hebben. Nog veel samengestelder bewegingen dan het loopen is, het breien b. v., worden gedaan, zonder er aan te denken; het kan zelfs gebeuren dat de breister met hare gedachten geheel in een interessanten roman verdiept is. Wij schrijven, maar, — tenzij wij ons voorgenomen hebben eene kalligraphie te leveren en daartoe op elken letter, dien wij zetten, de aandacht vestigen, — de pen loopt over het papier heen en geeft in zichtbare teekens terug wat er in onze ziel omgaat, zonder dat wij ons van de menigvuldige bewegingen bewust zijn die het zetten van elke letter vordert, en die ons als kind zooveel moeite hebben gekost om aan te leeren.

Deze eenvoudige en zeer alledaagsche opmerkingen, die gemakkelijk met nog een aantal andere door elk, die een weinig acht geeft op zich zelve, kunnen vermeerderd worden, geven den sleutel tot verklaring van verscheidene verschijnselen, die, wederom alleen omdat zij minder alledaagsch zijn, de verwondering wekken, ofschoon zij in waarheid niets verwonderlijker zijn. De zoogenaamde tafeldans b. v., alsmede de bewegingen die de tafel maakt en welke vooraf afgesproken teekens uitdrukken, de schrijfteekens die in eene vergadering van spiritisten door het medium worden gemaakt, al of niet met het een of ander tusschenkomend werktuig, enz., al deze en dergelijke verschijnselen vinden hunne eenvoudige oplossing in het geheel onbewust doen van

zekere bewegingen, die de onwillekeurige uitdrukking zijn van hetgeen er omgaat in het gemoed desgenen die de beweging verricht. Wanneer de tafel draait, dan is het omdat degenen die er hunne vingers op laten rusten, verwachten dat hij zal gaan draaien; wanneer die tafel zekere teekens geeft, dan is het omdat onder degenen die er zich om heen geplaatst hebben, er een of meer zijn, die verwachten dat die teekens komen zullen; wanneer een medium schrijft, dan doet hij hetzelfde wat elk ander doet; alleenlijk gebruikt hij het een of ander veel minder geschikt hulpmiddel dan men gewoonlijk bezigt, en daarom zijn zijne letters dan ook meestal tamelijk onleesbaar.

De reden van alle zoodanige onbewuste handelingen ligt in de beperktheid onzer menschelijke natuur. Het is goed zich daaraan van tijd tot tijd te herinneren. Wij kunnen geene twee voorstellingen te gelijker tijd hebben. Wanneer wij dit meenen, dan is het omdat de voorstellingen elkander zoo snel opvolgen en met elkander afwisselen, dat het schijnt als of zij gelijktijdig voor onzen geest bestaan. Wil men zich van eene voorstelling helder bewust worden, dan moet men haar vasthouden, met andere woorden er opzettelijk de aandacht op vestigen, en dan verdwijnen de andere voorstellingen als in een nevel. Een voorbeeld. Men bevindt zich bij de uitvoering eener opera. Gezicht en gehoor ontvangen gelijktijdig de sterkste indrukken; men waant te gelijk te zien en te hooren. Maar de echte muzikliefhebber weet wel beter; hij sluit de oogen, wanneer er eene bijzonder schoone aria komt, of, indien hij ook de oogen open houdt, hij ziet niet meer maar luistert. En zoo in duizend andere gevallen. Wij zitten met een boek voor ons; de oogspieren bewegen regelmatig den oogbol van rechts naar links en van links naar rechts, doch niet alleen weten wij daar niets van, maar het kan zelfs gebeuren dat wij aan den voet der bladzijde zijn gekomen, zonder dat wij ons van het gelezene bewust zijn: Onze gedachten waren intusschen met geheel andere zaken bezig; de beelden der letters vormden zich wel op ons netvlies, de indruk daardoor gemaakt, plantte zich langs de gezichtszenuwen voort naar de hersenen, en van daar ging het bevel in tegengestelde richting door de oogspierenzenuwen naar de oogspieren, om zich regelmatig op vaste tijden en in vaste maat samentetrekken, maar dit alles ging als het ware geheel buiten ons om; ons ik nam er geen deel aan, tot op het oogenblik dat wij, door de eene of andere omstandigheid, hetzij door den witten rand der bladzijde of doordat in de gedachtenreeks, die ons bezig

hield en ziende blind maakte, eene afbreking ontstaat, plotseling bemerkten dat in den tusschentijd de oogen wel degelijk bezig zijn geweest en wij nu onze oplettendheid wederom op het boek vestigen en de bladzijde nog eens overlezen. Die onbewuste werkzaamheid kan zelfs nog verder gaan. Mij althans is het enkele malen gebeurd; — en vermoedelijk zullen anderen dit ook wel bij ondervinding kennen, — dat ik verscheidene regels achter elkander uit een boek had voorgelezen, zonder zelf van den inhoud iets vernomen te hebben, hoewel degene, voor wie ik las, mij zeer goed verstaan hadden. In dit geval had dus de door den gezichtsindruk in de hersenen opgewekte aandoening niet enkel gestrekt om de oogspieren zich te doen samentrekken, maar ook om de spieren van het strottenhoofd, die van de keel- en mond wanden en van de tong die menigvuldige bewegingen te doen maken, welke voor het uitspreken van woorden noodig zijn, terwijl bovendien de klank dier woorden, door de gehoorzenuw naar de hersenen overgebracht, ook daar geene bewuste voorstelling deed ontstaan.

Ik noem deze voorbeelden, omdat zij tot de gemeenzaamste behooren, maar elk zal zich van tijd tot tijd nog wel op andere dergelijke onbewuste handelingen betrappen, die voortkomen uit hetgeen men noemt afwezigheid van gedachten, maar dat in werkelijkheid het gevolg daarvan is dat de geest met eene zekere godachte zoo geheel vervuld is, dat er voor eene andere daarnevens geen plaats overblijft. Zoodra wij onze oplettendheid op een bepaald punt vestigen, is dit altijd in meerdere of mindere mate het geval, en dan kan er zeer veel in en om ons plaats grijpen, waarvan wij, ofschoon in het bezit van de scherpste zintuigen en met den besten wil om deze te gebruiken, toch niets gewaar worden. De goochelaars weten daarvan uitmuntend partij te trekken, en bij vele hunner kunststukken is afleiding der opmerkzaamheid van hunne eigenlijke verrichting en de vestiging daarvan op iets geheel anders de hoofdvoorwaarde tot het goed gelukken daarvan. In den regel nu zijn de goochelaars eerlijk genoeg van er rond voor uit te komen, dat zij de toeschouwers misleiden. Zij willen voor geen tovenaars maar voor kunstenaars doorgaan. In vroegeren tijd onderscheidde men eene witte magie en een zwarte magie, en het was zeer gevaarlijk voor eenen beoefenaar der laatste gehouden te worden, want de zoodanigen werden, evenals de heksen, verbrand. Dit gevaar is nu gelukkig verdwenen, maar daarvoor is een ander gevaar in de plaats getreden, namelijk dat er lieden zijn, die, goochelaars van beroep,

voorgeven krachten en vermogens te bezitten die boven het bereik van gewone stervelingen liggen, en daardoor in staat te zijn allerlei buitengewone verschijnselen te doen ontstaan, en daaronder sommige die in strijd zijn met welbekende natuurwetten.

Zulk een goochelaar is de Amerikaan HOME, die in den loop der laatste jaren veel van zich heeft doen spreken, vooral sedert de heeren CROOKES, HUGGINS en eenige anderen zijne proefnemingen bijwoonden, waardoor hij beweerde het bewijs te leveren dat hij macht over de zwaartekracht had. CROOKES nu is een bokwaam scheikundige, die zich vooral bekend heeft gemaakt door zijne ontdekking van het thallium; HUGGINS heeft zijn naam vooral te danken aan zijne spectroscopische onderzoekingen aangaande het licht der hemellichamen. Aanvankelijk nu gelukte het HOME deze heeren zoo te misleiden, dat sommigen in ernstigen twijfel geraakten en CROOKES zelfs zoo ver ging van te verklaren dat hij zich overtuigd had dat HOME inderdaad het vermogen bezat om de zwaartekracht voor een deel opteheffen. Wel is waar moest om deze op zich zelve zeer eenvoudige zaak aantoonen nog een tamelijk samengesteld toestel gebruikt worden, maar CROOKES had zelf zich met het laten vervaardigen van dien toestel belast, en toch had HOME daarmede zijnen invloed op de werking der zwaartekracht getoond. HUGGINS en de overige heeren onttrokken zich echter weldra aan het bijwonen dezer proefnemingen, omdat zij, en om goede redenen, HOME niet vertrouwden. CROOKES hield nog een tijd lang vol te beweren dat hier geen misleiding plaats had. Wellicht verkeert hij nog in die meening. Het tegendeel is mij althans niet gebleken.

Dat deze zaak te Londen, waar zij voor een paar jaren plaats greep, eenige sensatie maakte, dat zij hare voor- en tegenstanders, hare geloovigen en ongeloovigen vond, laat zich begrijpen. Natuurlijk moest de omstandigheid dat een beoefenaar van een der natuurwetenschappen onder de eersten behoorde grooten indruk maken. Ik voor mij ben echter van meening dat de grootste scheikundige zich door eenen handigen goochelaar even gemakkelijk zal laten bedriegen als elk ander mensch, en ik geloof dat het meerendeel mijner lezers het mij zal toestemmen, dat in zulk een geval onze BAMBERG een meer competent beoordeelaar zoude zijn geweest dan de heer CROOKES.

Eene zeer gewone tegenwerping die men, bij het bespreken van dergelijke onderwerpen, van niet-natuurkundigen verneemt, is, dat het toch wel mogelijk zoude kunnen zijn, dat in de natuur krachten be-

staan, die de natuurkundigen nog niet kennen, en dat sommige raadselachtige verschijnsels, waarvan boven sprake was, aan de werking van zulke onbekende krachten moesten of althans konden worden toegeschreven. Deze tegenwerping berust echter, in den zin waarin zij gewoonlijk gemaakt wordt, op eene dwaling. Zij gaat uit van een standpunt, waarop trouwens voor een dertigtal jaren de meeste natuurkundigen zelve stonden, doch dat sedert door allen die bekend zijn met de gedurende dit tijdperk verrichte onderzoekingen geheel verlaten is. Vroeger beschouwde men alle natuurverschijnsels als voortgebracht door oorzaken, die buiten de stof zelve gelegen waren, en noemde die onbekende oorzaken krachten. Deze dualistische voorstelling is thans geheel gevallen, sedert het overtuigend gebleken is dat elk verschijnsel een bewegingsverschijnsel is, en dat elke beweging het gevolg is eener voorafgaande aequivalente beweging. Bewegingen nu kunnen eindeloos verschillen, in maat, in snelheid, in richting. Zij kunnen zijn massale, wanneer geheele lichamen van plaats veranderen, of moleculaire, wanneer het de kleinste, de lichamen samenstellende, deeltjes of groepen van deeltjes zijn, die eene plaatsverandering ondergaan. Voorts kan de beweging eene in dezelfde richting voortgaande of eene heen en wedergaande, eene wentelende, eene slingerende of trillende zijn, en ook daarin zijn nog een aantal wijzigingen mogelijk. Al die verschillende bewegingsvormen kunnen in elkander overgaan, d. i. de eene de andere veroorzaken. Tijdelijk kan ook de beweging schijnbaar tot rust komen, maar op de wijze van een veer die men heeft opgewonden en die slechts wacht om losgelaten te worden om de raderen van het uurwerk weder rond te drijven. Welnu dit beweegvermogen, dit drijfvermogen, of, — zooals het gewoonlijk wordt genoemd, — dit arbeidsvermogen is niet iets dat buiten de stof bestaat, maar het is het eigendom der stof zelve. Men kan zich de stof niet zonder arbeidsvermogen denken en evenmin arbeidsvermogen zonder stof. Zoogenaamde krachten zijn niet anders dan abstractien, waaronder men zekere vormen van arbeidsvermogen samenvat. Daar nu alle zinnelijk waarneembare verschijnsels ontstaan door zekere bewegingen en het deze zijn die wij door tusshenkomst onzer zintuigen gewaar worden, dewijl beweginglooze stof voor ons geheel onwaarneembaar zoude zijn, zoo vervalt ook de tegenstelling van materialisme en dynamisme, om zich optelossen in het monisme.

Ik moest deze korte uiteenzetting van het tegenwoordige standpunt der wijsgeerige natuurkunde geven, — zelfs op het gevaar af van

voor sommige lezers onverstaaubar te blijven, — om te doen inzien waarom een natuurkundige op de vraag of er geen krachten bestaan die hij nog niet kent, alleen dan een antwoord geven kan, wanneer men het woord kracht in de laatstgenoemde beteekenis opvat. En dan zal elk natuurkundige zonder aarzelen toestemmend antwoorden.

Elke vooruitgang op het gebied der natuurwetenschap bestaat juist in het ontdekken van nieuwe bewegingsverschijnsels en van het oorzakelijk verband, waarin die bewegingsverschijnsels tot elkander staan. Wil men eene zekere groep van overeenkomstige bewegingsvormen onder een enkel begrip, dat men kracht noemt, vereenigen, dan kan ook daartegen niets worden ingebracht, mits men daarbij steeds wel in het oog houde dat men door dit woord een abstract begrip, niet iets dat op zich zelve bestaat, uitdrukt. Dit nu wordt licht vergeten, en juist daarin schuilt het groote gevaar, waaraan men door het gebruik van dit woord is blootgesteld. Doch vat men het woord kracht in dien bepaalden zin op, dan is het niet alleen mogelijk, maar zelfs waarschijnlijk, dat er krachten in de natuur zijn, die wij niet alleen nog niet kennen, maar zelfs krachten, d. i. vormen van beweging, die wij nimmer zullen leeren kennen, omdat ons de zintuigen daarvoor ontbreken. Wij zouden echter ook dan nog hun uitwerksel kunnen waarnemen, omdat bewegingen bewegingen opwekken en deze eindigen met voor ons waarneembaar te worden. Zoo b. v. is het met de aethertheorie des lichts. De aether zelve en zijne trillingen zijn voor ons onwaarneembaar; wij zien alleen de uitwerksels en besluiten daaruit tot haar bestaan. Het is niet het lichamelijk maar het geestelijk oog dat den aether en diens bewegingen ziet.

Men beschuldige derhalve de natuurkundigen niet van alleen het zinnelijk waarneembare voor werkelijk bestaande te houden. Integendeel, zij trachten er naar de grenzen, die het lichaam hun stelt, te overschrijden; maar zij doen dit schrede voor schrede, zich volkomen bewust van het gevaar, waaraan men zich blootstelt, zoodra men zich van den zekeren grondslag der rechtstreeksche ervaring verwijderd.

Die voorzichtige gang der natuurkundigen is echter voor sommigen te langzaam. Zij verlangen meer licht, — en welk denkend mensch zoude het niet met hen verlangen! — licht in de duisternis, waarin wij wandelen, licht dat de nevelen kan doordringen waarin ons eigen bestaan en dat van het gansche menschedom gehuld is.

Dit zoo gewenschte licht wordt gezocht in tweederlei richting en

op tweederlei wijze. De eene is die der metaphysische bespiegeling, de andere die der mystiek.

Zij die den eersten weg volgen streven naar de bereiking van het doel door aanwending van de macht der dialektiek. Van gevolgtrekking tot gevolgtrekking voortgaande, redeneering stapelende op redeneering, van het bijzondere zich verheffende tot het algemeene, van het concrete tot het abstracte en uit het abstracte het nog abstractere afleidende, trachten zij niet alleen de leemten aan te vullen, die het rechtstreeksche natuuronderzoek open laat, maar ook door te dringen op een gebied waar alle objectieve ervaring ophoudt en alleen de subjectieve gewaarwording, de zoogenaamde innerlijke aanschouwing, hun tot leidster wordt. Reeds menigeen, vooral onder onze duitsche naburen, heeft het beproefd aldus een trotsch gebouw te stichten, dat velen met bewondering aanschouwden, totdat een ander kwam die bewees dat het vermeende cement slechts zand was, en het gebouw ineenstortte, om plaats te maken voor een ander, dat wederom na eenigen tijd bleek even weinig hechtheid te bezitten als het vorige. Nog in onze dagen wordt de oude fabel van Icarus telkens op nieuw herhaald.

Vere zij het van mij wijsgeerige bespiegeling in het algemeen te veroordeelen. Integendeel, het zij hier nadrukkelijk gezegd: zonder wijsbegeerte geen wetenschap, evenmin als wijsbegeerte zonder wetenschap. Het is slechts haar misbruik dat ik hier op het oog heb, waarbij hypothesen voor wel bewezen waarheden worden aangezien en op hare beurt tot grondslag strekken voor nieuwe redeneeringen en daaruit getrokken besluiten, zonder dat er ooit het minste vooruitzicht bestaat dat de juistheid dier hypothesen en redeneeringen aan de ervaring zal kunnen getoetst worden.

Ik wijs echter slechts in het voorbijgaan op deze hopelooze pogingen. Men kan haar betreuren, omdat zooveel scherpzinnigheid, zooveel kennis en talent daardoor nutteloos verkwist worden; groot gevaar brengen zij echter niet aan, omdat het getal dergenen die zich in dergelijke metaphysisch bespiegelingen verdiepen gering is, vooral hier te lande. De Nederlander is over het algemeen te nuchter, te positief, te bedachtzaam, om zich daardoor zoo gemakkelijk te laten medeslepen als onze stamgenooten aan de overzijde van den Rhijn.

Veel grooter gevaar dreigt daarentegen van de zijde der mystiek. Met een aanhanger van het een of ander metaphysisch stelsel kan men redetwisten; men kan zijne bewijsvoering voet voor voet volgen

en trachten te wederleggen of er althans den zwakken grond van aantoonen. Hij erkent de rechten der kritiek, welke hij zelf gewoon is in ruime mate op het werk zijner voorgangers toe te passen. Met iemand die verward is in de strikken der mystiek, is daarentegen elke poging om hem van het ongegronde zijner voorstellingen te overtuigen geheel vruchteloos. Tegenover den zoodanigen staat de kritiek machteloos, want hij ontzegt haar eenvoudig alle recht om zijne verzekeringen in twijfel te trekken. Die voorstellingen immers zijn niet de slotsommen eener redeneering welke op een dwaalspoor is geraakt, maar het uitvloeisel van eigene subjectieve gewaarwordingen, van hetgeen men voor ingevingen eener hoogere macht houdt, van openbaringen waarmede men waant begunstigd te zijn. De onwrikbare zekerheid, waarmede zulke voorstellingen geloofd worden, trotseert elke tegenwerping. Ja deze wordt als eene persoonlijke beleediging opgevat, want er schuilt een twijfel aan de waarheidsliefde onder, welke krenkt en verbittert. Wrevel, haat, toorn jegens andersdenkenden, jegens ongelooovigen en onbekeerden zijn de noodzakelijke gevolgen der mystiek. De geheele geschiedenis is daar om het te getuigen. Het menschdom heeft geen grooteren vijand dan haar. Onder het mom van godsdienst verstikt zij de edelste neigingen van het menschelijke hart, zaait tweedracht, waar eendracht behoorde te heerschen, en splitst de maatschappij in kampen van strijders die gewapend tegen elkander over staan.

In de eerste helft dezer eeuw was de macht der mystiek over de gemoederen zeer verminderd. De invloed der groote denkers van het voorafgegaan tijdperk had zich allengs uitgestrekt ook tot die klassen der maatschappij, welke niet gewoon zijn voor zich zelf te denken, maar de denkbeelden van anderen in zich opnemen. Verdraagzaamheid was de algemeene leus geworden. Die gelukkige toestand heeft in den loop der laatste dertig jaren eene groote verandering ondergaan. Overal steekt de mystiek haar hoofd wederom op, en in haar gevolg komen rampzalige twisten, die zelfs de maatschappelijke orde hier en daar dreigen te verstoren, ja wellicht den vreesselijksten en onnatuurlijksten van alle oorlogen, den godsdienstoorlog, dien men waande dat eene onmogelijkheid, een anachronismus was geworden, zullen doen ontbranden.

Die overhelling tot de mystiek vertoont zich trouwens niet enkel op het gebied van den godsdienst. Alles wat geheimzinnig, nevelachtig is, wat de verbeelding treft, wat onbegrijpelijk schijnt, wat van den gewonen gang der dingen afwijkt, trekt de aandacht, wekt de nieuws-

gierigheid op en vindt geloof, eerlang gevolgd door de hoop van daar-door duistere vraagstukken opgehelderd te zien, welker oplossing buiten het bereik van het gewoon menschenverstand ligt, zelfs wanneer het door de uitgebreidste kennis gesteund wordt. Somnambulen worden ondervraagd en hunne raadgevingen vertrouwd, omdat men waant dat zij in het bezit zijn van hoogere vermogens; een tijd lang brachten de klopgeesten veler hoofden in de war; toen volgde de tafeldans met zijne geheimzinnige taal; thans is het zoogenaamd spiritisme aan de orde, waarin alles dat reeds sedert lang in de hersenen van velen heeft rondgespookt als in een brandpunt zich tracht te vereenigen.

Waarlijk het wordt hoog tijd, dat elk die nog helder uit zijne oogen ziet en eenigen invloed, al ware het slechts op zijne onmiddellijke omgeving, uitoefent, zijne waarschuwende stem verheffe, opdat die ziekelijke toestand, waarin de geprikkelde verbeelding reeds zoo velen op een dwaalspoor heeft geleid, zich niet verder uitbreide. Men wane niet dat men dien toestand genezen kan door er den spot mede te drijven, door het belachelijke aantetoonen van hetgeen de spiritisten beweren. Hunne beweringen zijn evenmin belachelijk als de visioenen van den typhuslijder of het geloof van den martelaar.

Wat dan te doen? Datgene wat een goed geneesheer aanraadt te doen, wanneer ergens eene besmettelijke ziekte uitbreekt, die zijne hand niet genezen, maar wellicht voorkomen kan. Verminder de voorbeschiktheid, door verbetering van den algemeenen gezondheidstoestand, en draag zorg dat de lijders niet met de gezonden in aanraking komen, opdat zij dezen niet aansteken.

Wat het eerste betreft, laat ons zorgen niet enkel voor de gezondheid van onzen eigenen geest, zoo nauw verbonden aan de gezondheid des lichaams, maar vooral voor die van het opkomend geslacht. Het is thans gelukkig geheel overbodig geworden te betoogen dat dit behoefte heeft aan kennis. Kennis wordt met milde hand verspreid; maar men vergeet wel eens, dat aangeleerde kennis, — d. i. van die kennis waarvan op een examen blijken kan, — alleen en op zich zelve nog geenszins een voldoende waarborg is om iemand te vrijwaren tegen allerlei dwaalbegrippen. Een geleerd man is volstrekt niet altijd ook een verstandig man. Integendeel, men vindt soms groote geleerdheid gepaard aan het vreemdste bijgeloof. Waar het in de opvoeding der jeugd in de allereerste plaats op aan komt, is denkende menschen te

vormen, die geleerd hebben zich zelven nauwkeurig rekenschap te geven van hetgeen in en buiten hen omgaat en zelfstandig en met juistheid te oordeelen, zonder gevaar te loopen van ten speelbal van hunne verbeelding of van die van anderen te worden.

Juist hierin is de gewichtige beteekenis gelegen van de meer algemeene invoering der natuurwetenschappen in ons onderwijs. Mits op verstandige wijze onderwezen, bieden zij de beste gelegenheid aan tot scherping van het oordeel. En tevens zijn zij het die den geest telkens terugvoeren naar de werkelijkheid, wanneer andere oorzaken dien daarvan mochten aftrekken en op een dwaalspoor brengen.

In de tweede plaats noemde ik het vermijden van alle gelegenheden tot aansteking. Ziedaar een middel, welks aanwending van ieders wil afhangt, maar waarvan de noodzakelijkheid door velen niet wordt ingezien. Men wordt uitgenoodigd om eene samenkomst van spiritisten bijtewonen. Waarom zoude men er niet heengaan? Men gelooft wel volstrekt niet aan een rechtstreeksch verband van sommige menschen met de geestenwereld, maar men wil die zaken toch wel eens van nabij zien, getrouw aan de leer: "onderzoek alle dingen, en behoud het goede." Zij die zoo spreken mogen wel eerst beginnen met zich zelven nauwkeurig te onderzoeken, of zij inderdaad sterk genoeg zijn om aan elken op hunne verbeelding werkenden invloed weerstand te bieden. Lichtzinnigen, over wier gladde ziel de gewaarwordingen heen glijden zonder blijvenden indruk achter te laten, loopen daarvan weinig of geen gevaar; maar zij die ernstig van aard en van nature geneigd zijn over de raadselen des levens natedenken, zij die gewoon zijn de ontvangen indrukken in zich op te nemen en te overpeinzen, zij die daardoor lichtelijk in een toestand van afgetrokkenheid geraken, waarin er veel om hen heen gebeuren kan, zonder dat zij het bemerken, maar waarvan zij alleen de slot-uitkomst gewaar worden, zij stellen zich inderdaad aan een gevaar bloot, dat slechts onbekendheid daarmede kan doen minachten. Onthouding, volstreckte onthouding is hier wijsheid, en deze wordt zelfs plicht voor degenen wier betrekking in de maatschappij hen tot voorbeeld voor anderen stelt.

"Bewaar uwe verbeelding boven alles wat te bewaren is."

Die les mogen wij elkander wel steeds herinneren, want eene treurige ervaring leert, dat de voortreffelijkste hoedanigheden van geest en hart den mensch niet vrijwaren voor de drogbeelden der verbeelding, wanneer aan deze eenmaal de teugel is gevierd.

Ik heb gedurende mijn leven helaas zoo menigeeen, en daaronder sommige der uitstekendsten, zien bezwijken onder den aanval des vreeslijksten vijands dien de arme menschheid heeft, de waanzinnigheid.

Het was vooral de herinnering aan hen, en tevens aan menig gesprek over dit onderwerp met mijnen overledenen vriend SCHROEDER VAN DER KOLK, die mij de pen in de hand gaf. Moge ik haar ditmaal niet geheel te vergeefs gevoerd hebben.